

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-3.7>

В. В. Самонова, аспірант кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

ОЗНАКИ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У цій статті предметом дослідження є норми чинного законодавства, присвячені електронним доказам. Об'єктом дослідження є окремі проблеми, пов'язані з порядком отримання та дослідження електронних доказів через його ознаки. Розглянуто особливості доказування за допомогою електронних доказів. У статті приділено увагу характеристиці електронних доказів відповідно до чинного законодавства України. Розкрито основні проблеми, пов'язані з розумінням природи та застосуванням електронних доказів у адміністративному процесі. Акцентовано увагу на актуальності вказаної теми сьогодні, у часи коронавірусної кризи. Нині можна говорити про те, що йде процес конкуренції цифри та класики. Електронне правосуддя безпосередньо впливає і на інститут доказування у судовому процесі, а сучасна процесуальна наука робить множинні зусилля у пошуку електронних доказів своєї власної особливої законодавчої поліції. Юридичну силу будь-якого документа задає його відповідність певним вимогам. Вони встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, можуть відрізнятися залежно від виду та призначення документа. Зазвичай ідеться про вимоги до форми та змісту. Обов'язкова умова – підпис уповноваженої особи або осіб. Іноді потрібно надрукувати документ як додаткове підтвердження складання, видання, узгодження документа конкретним органом влади, організацією або фізичною особою. Юридична сила документа в електронному вигляді – більш складна категорія. Такі документи повинні відповідати як загальним вимогам, що висуваються до будь-яких юридично значимих документів, так і спеціальним. Суди дедалі частіше звертаються до електронних доказів або дозволяють сторонам та іншим особам, які беруть участь в адміністративному судочинстві, подавати електронні докази. Електронні докази у багатьох відношеннях відрізняються від інших видів доказів, під час роботи з електронними доказами в судах виникають специфічні проблеми. Ці проблеми вказують на необхідність розширення знань про електронні докази та поліпшення використання електронних доказів в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: адміністративне судочинство; докази; електронні докази; доказування; суди; процес доказування; підпис; інформація.

V. V. Samonova. Signs of electronic evidence in administrative judiciary

The research subject is the provisions of the current legislation on electronic documents. The research object is particular problems connected with the procedure of obtaining and examining an electronic document in the context of its specificity. The article examines the features of proof using electronic evidence. The article pays attention to the characteristics of electronic evidence in accordance with the current legislation of Ukraine. The main problems related to understanding the nature and use of electronic evidence in the administrative process are revealed. Emphasis is placed on the relevance of this topic today in the coronavirus crisis. Currently, we can say that there is a process of widespread competition between numbers and classics. Electronic justice has a direct impact on the institution of judicial evidence, and modern procedural science is making multiple efforts to find electronic evidence for its own particular legislative niche. The legal force of any document is given by its compliance with certain requirements. They are established by laws and other regulations, may differ depending on the type and purpose of the document. As a rule, we are talking about the requirements for form and content. Mandatory condition – the signature of the authorized person or persons. Sometimes it is necessary to print a document – as additional confirmation of the drafting, publication, approval of the document by a particular authority, organization or individual. The legal force of an electronic document is a more complex category. Such documents must meet both the general requirements for any legally significant documents and special ones. Courts are increasingly turning to electronic evidence or allow the parties and others involved in administrative proceedings, submit electronic data. Electronic evidence differs in many ways from other types of evidence, in this case, when working with electronic evidence in the courts and other competent authorities that perform judiciary, there are specific problems. These problems point to the need to expand knowledge about electronic evidence and improve the use of electronic evidence in administrative proceedings. Evidence collected in the manner prescribed by law occupies an important place in resolving the dispute in terms of their admissibility and affiliation. The evidentiary process is an integral part of administrative proceedings, as no case can be resolved without proof. The parties collect and submit evidence to the court, prove their persuasiveness, participate in their investigation in court, and the court makes a final assessment of the evidence base, the results of which are reflected in the court decision.

Key words: administrative proceedings; evidence; electronic evidence; courts; process of proof; signature; information.

Постановка проблеми. У вирішенні спору вагоме місце посідають докази, зібрані у законний спосіб, з погляду їх допустимості та належності. Процес доказування є невід'ємним складником адміністративного судочинства, адже жодне провадження не може бути вирішене без засобів доказування. Сторони збирають і подають суду докази, доводять їх переконливість, беруть участь у їх дослідженні у судовому засіданні, а суд здійснює остаточну оцінку доказової бази, результати якої відображає у судовому рішенні.

© В. В. Самонова, 2021

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям дослідження використання електронних доказів стали праці І.В. Булгакової, О.П. Вершиніна, А.Ю. Каламайко, О.М. Лазько, Тертишнікова, С.Я. Фурси та ін., яким належить вагомий внесок у розробку правових аспектів, пов'язаних із особливостями використання електронних доказів у адміністративному процесі.

Мета статті полягає у дослідженні окремих аспектів електронних доказів в адміністративному судочинстві шляхом виокремлення їх ознак.

Виклад основного матеріалу. У грудні 2017 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [7], основною метою якого було нормативне врегулювання процесуальних механізмів ефективної реалізації права на справедливий суд в Україні. Зазначений акт не лишив поза увагою інститут доказування, який доповнив категорію доказів електронними доказами та висновком експерта.

Кодекс адміністративного судочинства України відносить до доказів в адміністративному судочинстві будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги та заперечення учасників справи, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи [4].

Положення ст. 99 Кодексу адміністративного судочинства України електронними доказами визначає інформацію в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема й у мережі Інтернет). Електронні докази потрібно подавати в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис».

Це нововведення дає право учасникам справи подавати електронні докази на паперових копіях, засвідчених у порядку, визначеному законом, але паперова копія електронного доказу не буде вважатися письмовим доказом (ч. 3 ст. 99 КАСУ, позаяк електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом (ч. 3 ст. 94 КАСУ).

В.В. Мурадов під електронними доказами визнає сукупність інформації, яка зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв і в електронних засобах [5, с. 313].

Як зазначає у своєму інтерв'ю суддя Окружного адміністративного суду м. Києва Руслан Арсірій: «Коронавірусна криза, карантин і світовий локдаун актуалізували питання дистанційної взаємодії. Практично всі сфери життя вимушено перейшли в онлайн, і суди не стали винятком».

Впровадження та використання електронних доказів в адміністративному процесі є важливою й ефективною складовою частиною процедури доказування, адже, наприклад, саме вони достовірно і належно підтверджують оголошення на офіційних сайтах органів державної влади, місцевого самоврядування тощо. Нині постає питання щодо врегулювання процедури оформлення, подання і дослідження таких доказів, щоб збільшити ефективність їх використання у судовій системі.

Аналізуючи наукову літературу та законодавство, можна визначити основні ознаки електронних доказів як окремого засобу доказування. Насамперед слід відзначити, що ці ознаки можна умовно поділити на дві групи: а) загальні ознаки доказів, притаманні усім засобам доказування; б) спеціальні ознаки електронних доказів, характерні лише для цього виду доказів. Поділ ознак електронних доказів на загальні та спеціальні має як теоретичне, так і практичне значення.

До загальних ознак, наприклад, можна віднести те, що для застосування в доказовому процесі електронні докази повинні бути належними (докази, які містять інформацію щодо предмета доказування), допустимими (докази, отримані без порушення встановленого законом порядку), достовірними (докази, на підставі котрих можна встановити дійсні обставини справи) та достатніми (докази, що у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмету доказування) та ін.

Багато дослідників вважають, що до спеціальних ознак електронних доказів належать чотири основні, але полеміка ведеться щодо визначення сутності цих ознак. До них можна віднести:

- 1) відсутність матеріальної форми;
- 2) необхідність використання програмних і технічних засобів для дослідження електронного доказу;
- 3) наявність технічного носія інформації;
- 4) специфічний процес створення та зберігання інформації, який надає можливість легко змінювати носія без втрати змісту і, навпаки, внести зміни до змісту без залишення слідів на носіїві.

А.Ю. Каламайко виділяє такі їх ознаки:

- 1) неможливість безпосереднього сприйняття інформації, що зумовлює необхідність використання технічних і програмних засобів для одержання відомостей;

- 2) наявність технічного носія інформації, який може бути використаний багаторазово;
- 3) специфічний процес створення та зберігання інформації, котрий надає можливість легко змінювати носій без втрати змісту і, навпаки, внести зміни до змісту без залишення слідів на носієві;
- 4) відсутність поняття «оригіналу» електронних засобів доказування через повну ідентичність електронних копій;
- 5) наявність специфічних «реквізитів», так званих метаданих – інформації технічного характеру, яка закодована всередині файлів [2, с. 50].

Згідно з позицією Д.М. Цехана особливостями електронних доказів є:

- 1) нематеріальна природа, відсутність відповідних якісних фізичних характеристик;
- 2) специфічна процедура та середовище створення;
- 3) здатність до копіювання та переміщення без втрати характеристик;
- 4) сприйняття людиною лише після обробки ЕОМ і виведення інформації на відповідний технічний пристрій (монітор) [11, с. 257].

І. Вернидубов і С. Белікова розкривають специфіку електронних доказів так:

- 1) існування у нематеріальному вигляді;
- 2) необхідність використання певних технічних засобів для їх застосування у суді;
- 3) можливість перенесення чи копіювання на різні технічні пристрої без втрати їх сутності;
- 4) оригінал електронного доказу може бути доданий до матеріалів судової справи у будь-якому виді судочинства [1, с. 303].

На відміну від звичайних паперових документів, характеристики та просторові межі яких звикли бачити, електронні документи мають іншу природу і вирізняються такими характеристиками:

– електронний документ не може існувати без носія інформації. Набувають значення ідентифікаційні ознаки носія інформації (зокрема найменування типу, марки, моделі, індивідуального машинного носія інформації, на якому записано документ);

– електронні докази невидимі «неозброєним оком» (без спеціального інструментарію), існують у нематеріальному вигляді, а для їхнього сприйняття та дослідження використовують програмно-технічні засоби;

– вони можуть бути змінені, пошкоджені або знищені у процесі експлуатації пристрою чи під впливом фізичних чинників (таких як високий рівень вологості, висока температура, ультрафіолет, електромагнітні випромінювання тощо);

– за стадіями виготовлення документи, у т. ч. й електронні, поділяють на оригінали, дублікати, копії та виписки [10, с. 207].

Електронні докази відрізняються від інших доказів тим, що для їх відтворення потрібно використовувати різні технічні засоби. Вони існують у нематеріальному вигляді, їх можна переносити чи копіювати на інші джерела інформації, однак їхні основні характеристики не втрачаються.

Електронний документ є досить вразливим, оскільки може бути легко змінений, знищений тощо. Саме ця його риса, на думку науковців, зумовлює «необхідність створення спеціальних правил фіксації електронної інформації, способів збереження та приєднання їх до матеріалів справи. Зокрема, на рівні із традиційними правилами поведінки із документами необхідно враховувати технічні особливості збирання, зберігання та використання інформації» [9, с. 82].

Якщо перейти до стадії судового розгляду, то суд надає оцінку електронним доказам, як і іншим видам доказів, на предмет належності та допустимості за таким алгоритмом: визначення предмету доказування та врахування доказів, що стосуються саме предмету доказування. Наступний дуже важливий етап – відсіювання доказів, отриманих із порушенням закону.

Хоча категорія «електронний доказ» офіційно закріплена на законодавчому рівні, але під час її дослідження й оцінки виникає багато питань. До основних проблем, які виникають у судовій практиці, можна віднести:

а) фіксацію конкретної «редакції» інформації, що міститься в певних видах доказів (наприклад, інформації з веб-сайта), оскільки вона може бути видалена, змінена автором, зберігачем чи користувачем. Сьогодні це питання вирішується за допомогою судової експертизи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності при Міністерстві юстиції України. Проте «експертна фіксація», як це вирішується на практиці, не гарантує виключення чи усунення будь-яких сумнівів із приводу того, що конкретний «експерт» її зафіксував правильно без зловживань і будь-яких змін. У звичайному режимі доказового процесу перевірити це практично неможливо;

б) точну ідентифікацію особи, котра створила певний електронний доказ. Досить складно ідентифікувати особу, що створила та/або поширила негативну інформацію в мережі Інтернет. Наприклад, в адміністративній справі № 826/19865/13-а, яку розглядав Окружний адміністративний суд міста Києва, одним із основних доказів, на яких базувалася позиція позивача, була роздруківка зображення та фотознімків зі сторінки у Фейсбуці. Суд став на бік відповідача та залишив позов без задоволення. У рішенні від 14 грудня 2013 р. сказано: позивач не надав доказів, які підтверджували би, що сторінка у Фейсбуці створена та підтримується саме відповідачем або його довіреними особами [8].

Докази та засоби доказування повинні відповідати принципу допустимості, зміст якого полягає в тому, що зобов'язаний суб'єкт пізнання (суд) відбирає як докази лише ту інформацію, яка міститься у формі, передбаченій законом. У разі недотримання такої форми інформація не береться до уваги судом як доказ, про що вказується в мотивувальній частині судового рішення. Висловлюється також думка про те, що допустимість доказів в адміністративному судочинстві необхідно розглядати крізь призму: 1) законності джерела доказової інформації; 2) законності способу, за допомогою якого вона отримана, і процесуального порядку її одержання; 3) правомочності вповноважених суб'єктів на отримання доказів [3, с. 7–8]. Отже, під допустимістю доказу треба розуміти таку якість доказу, яка гарантує законність і правомірність його використання для виконання завдань і цілей адміністративного судочинства вповноваженим суб'єктом на його отримання, належним засобом одержання та процесуально закріпленою формою фіксації відповідно до норм адміністративно-процесуального законодавства.

Вирішуючи питання щодо допустимості доказу, суд має обґрунтувати, чому він вважає порушення фундаментального права або свободи настільки істотним, щоб зумовити визнання доказу недопустимим.

Верховний Суд у своєму рішенні від 15 листопада 2018 р. № 524/5536/17 вказує на те, що, якщо постановою про притягнення особи до відповідальності не містить посилань на технічний засіб, за допомогою якого здійснено адміністративне правопорушення, цей доказ є неналежним. Таким чином, порушення, допущені позивачем на стадії збирання доказів, можуть звести нанівець весь процес доказування у справі.

У керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо використання електронних доказів у цивільному й адміністративному судочинстві зазначено, що у разі використання електронних доказів:

- судам не слід відхиляти електронні докази та заперечувати їх юридичну силу виключно через те, що вони були зібрані та / або надані в електронному вигляді;
- загалом судам не слід заперечувати юридичну силу електронних доказів тільки тому, що вони не містять вдосконалений, кваліфікований або аналогічним чином захищений цифровий підпис;
- судам необхідно знати і брати до уваги доказову цінність метаданих і можливі наслідки їх невикористання;
- сторони повинні дозволити надавати електронні докази в оригінальному електронному вигляді без необхідності подавати роздруківки;
- суди можуть вимагати проведення експертами аналізу електронних доказів, особливо в тих випадках, коли виникають комплексні питання доказування або є сумніви щодо маніпуляцій з електронними доказами;
- суди повинні усвідомлювати важливість електронних даних, які подаються сторонами як докази у їх первинному форматі. Якщо представлена роздруковка електронних доказів, суд може дати розпорядження, на прохання сторони або з власної ініціативи, щоб відповідна особа надала оригінал електронних доказів.

Якщо звернутися до досвіду зарубіжних країн, то Верховний суд Хорватії (Справа № I Kž 696 / 04-7) підтвердив, що SMS можуть використовуватися як докази в судовому процесі, оскільки вони є джерелом інформації, рівним будь-якому іншому письмовому вмісту, що зберігається на іншому носії. Приклад технології, яка буде спеціально використана для забезпечення доказів – блокчейн, нова технологія, що може підвищити довіру до електронних доказів і їх безпеку. Її можна визначити як розподілений реєстр, який посилається на список записів (блоків), що пов'язані та захищені криптографією і записані в децентралізованій тимчасовій мережі. За своєю структурою блокчейн стійкий до зміни даних. Після запису дані в будь-якому окремому блоці не можуть бути змінені заднім числом без зміни всіх наступних блоків, що вимагає узгодженості більшості мереж. Це робить блокчейн належним інструментом для цілей отримання доказів.

Електронні докази за своєю природою тендітні та можуть бути змінені, пошкоджені або знищені внаслідок неправильного використання або вивчення. Через це можуть бути прийняті особливі запобіжні заходи для належного збору доказів такого типу. Невиконання цієї вимоги може зробити їх непридатними для використання або привести до неточних висновків. Сторони несуть відповідальність за належний збір електронних доказів в адміністративному судочинстві. Для різних типів даних можуть знадобитися різні методи збору. Діяльність, яка здійснюється для забезпечення безпеки і збору електронних доказів, не повинна впливати на цілісність цих доказів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Здійснивши аналіз вищевикладеного, можемо відзначити, що інформаційні відносини в нашому житті, розвиваються надзвичайно стрімко майже у всіх сферах суспільного життя, а тому система судочинства має відповідати вимогам сьогодення. Основними тенденціями сучасності є великий вплив на усі суспільні відносини електронних джерел інформації. Законодавче закріплення електронних доказів на національному рівні, безумовно, є позитивним кроком, який визначає новий етап у доказовому процесі та надає додаткові можливості учасникам судового процесу захищати свої права в суді.

Електронні докази – самостійна категорія доказів, що почали застосовуватися в українському законодавстві з кінця 2017 р. Їм властиві ознаки двох видів, зокрема: а) ознаки, притаманні усім доказам; б) специфічні ознаки, характерні для електронних доказів. Виділення двох груп ознак електронних доказів розширює процесуальні можливості учасників адміністративного судового процесу та переводить доказовий процес на сучасний рівень.

Список використаних джерел:

1. Вернидубов І., Белікова С. Електронні докази: поняття, особливості та проблеми щодо їх дослідження судом. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5, Iss. 2. С. 299–305.
2. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 242 с.
3. Калмикова Я.С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top>.
5. Мурадов В.В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 3–2. С. 313–315.
6. Постанова Верховного суду України від 15 листопада 2018 р. Справа № 524/5536/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77860158>.
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.
8. Ухвала Верховного Суду від 12 квітня 2018 р. у справі № 800/295/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/1>.
9. Хижняк Є.С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони*. 2017. № 4 (58). С. 80–85.
10. Цехан Д.М. Правові аспекти використання цифрової інформації як доказу у кримінальному судочинстві. *Процесуальні, тактичні та психологічні проблеми, тенденції та перспективи вдосконалення досудового слідства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. Одеса, 2008. С. 206–209.
11. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 256–260.